Передмова

Досить складно зрозуміти свого сусіда і його сучасну політику, не занурюючись у глибший шар ідей і політичних концепцій, які мають вплив на свідомість його еліти і пересічних громадян. Східна політика Польщі, будучи складовою її зовнішньої політики, зазнає потужного впливу тих ідей, які були сформульовані найвидатнішими постатями нашої історії XX ст. Єжи Ґедройць — знаний еміграційний публіцист і редактор «Культури» — часто полюбляв стверджувати, що польською політикою насправді керують дві труни. Говорячи це, він мав на увазі двох великих патріотів і вождів, які померли ще в 1930-х рр. — Юзефа Пілсудського і Романа Дмовського. Адже саме їх спосіб мислення і політичні уявлення значною мірою й сформували польський ідейний краєвид. У сучасній Польщі ми ставимося більш обережно до цих постатей і їх політичних ідей, оскільки за останні кілька десятиліть у міжнародному контексті Польщі сталася низка важливих змін. Ми спираємося на здобутки великого руху «Солідарності» і є членами євроатлантичних структур — НАТО і Європейського союзу. Рішення і концепції Пілсудського і Дмовського не можна прямо й механічно копіювати та переносити у сьогодення. Водночас в процесі багатолітніх досліджень я дійшов висновку, що для Пілсудського пріоритетною була ідея польської безпеки, тоді як для Дмовського — польська ідентичність. Саме тому доробок обох цих мислителів і політичних діячів є засадничим для мене на сторінках цієї книжки.

Такий спосіб дослідження польської політичної думки я обрав саме з тією метою, аби українські читачі могли порівняти її із ідейним доробком свого народу.

Період 1990–2010 рр. є завершеною історичною добою, що дозволило мені більш об'єктивно оцінити тодішню польську східну політику. Ця книга, яка адресується українському читачеві, написана на основі моєї монографії «Безпека і ідентичність» (вона була опублікована в 2013 р.). Час прискорив, як стверджують деякі особи, воскресіння історії. Події останніх місяців (і насамперед — російська агресія проти України) спричинили істотні зміни у контексті безпеки обох наших країн. Саме тому, на мою думку, нам варто разом з українським читачем ще раз повернутися до витоків польської східної політики.

У відносинах між нашими націями залишається чимало незавершених розмов і тем, які потребують особливої уваги. Ми маємо не лише славетні, а й болісні сторінки нашої спільної історії. Аби краще зрозуміти сьогодення, слід більше знати про своє минуле. Я не вважаю доцільним використовувати історію як емпіричний матеріал для обговорення польсько-українських відносин. На мою думку, краще було б почати зі з'ясування мотивів, ідейних джерел, інспірацій і інтелектуального контексту — всього того, що відбувалося в нашому середовищі й довкола нас. На мою думку, лише такий підхід дозволить глибше зрозуміти хід подій і конфліктів як у відносинах між сусідами, так і у їх міжнародному оточенні.

Ми розглядаємо зовнішню політику під різними кутами зору. Зазвичай це буває візія історика. Або — думка експерта, який готує рішення для політиків і міністрів (у цьому разі йдеться про аналітичну оцінку). Ви також можете подивитися на це явище з трьох інших точок зору. А саме — спостерігати і вивчати «рушійні сили» (*forces profondes*)[1], сягаючи при цьому до глибокої емпіричної матерії (йдеться про питання демографії, економіки, географічної або технологічної залежності etc.). Ви можете вивчати і збирати так звані дипломатичні події, що допомагає встановлювати послідовність фактів і хронологію. Дипломатичною подією[2] вважається не лише офіційний візит, переговори, перетрактації, виступи і тексти останніх, а й війна, конфлікт і їх перебіг.

У цій праці я хочу зосередитися на вивченні таких інтерференцій у міжнародних відносинах, які стосуються сфери ідей, думок та уявлень. Цей простір думки і інтелектуальної активності в сфері зовнішньої політики, який відображає глибші рівні створюваних сценаріїв і дає можливість послідовно розглянути їх з концептуальної точки зору, дозволяє зрозуміти суть відносин між державами (а в цьому конкретному випадку — взаємин із нашим східним сусідом).

Я прагну розглядати східну політику Третьої Речі Посполитої в 1990–2010 рр., не заглиблюючись у суперечку про те, чи існує єдина зовнішня політика або їх є багато і який з-поміж її напрямків є більш важливим — східний, західний, північний чи південний. Адже в рамках єдиної зовнішньої політики держави можуть існувати різні струмені й «виміри». Мене більше цікавлять ті інтелектуальні й ідеологічні впливи, які надавали руху польській дипломатії, і правлячі еліти в останні

[1] Пор.: Renouvin P. *Histoire des relations internationales*. — Paris, 1994.

[2] Слідом за французьким істориком Елія Галеві чимало науковців уживає поняття «дипломатичні інциденти».

20 років. Отже, я відштовхуюся від певних понять і назв, які ми звикли уживати як засадничі.

У моєму тексті звучатимуть рефреном два слова: «безпека» і «ідентичність». Вони визначають умовну сітку понять, натягнуту поміж символічними «трунами» польської політики. Це, однак, не означає, що я маю намір давати однозначні оцінки Пілсудському і Дмовському. Мене більше цікавить те, які уроки можна винести з цих історичних струменів польської думки у контексті нашого сучасного діалогу з українцями.

Насамперед я спробую роз'яснити головні поняття і ідеї, пов'язані з польською східною політикою, а згодом — намагатимуся простежити їх рецепцію, присутність в українських виданнях протягом 1990–2010 рр.

Головними джерелами під час написання цієї праці стали публікації в академічних часописах суспільно-політичної тематики, виданнях гуманітарного профілю. До цих матеріалів я звернувся саме тому, що вони, на мою думку, відкривали найлегший шлях до вивчення обраної мною проблеми в межах вищезгаданого двадцятиліття. Разом з тим я також використовував книги і навіть академічні підручники, які віддзеркалювали стратегічні концепції у зовнішній політиці України. Окрім того, я спираюся на спогади дипломатів і політиків, біографічні дослідження і наукові праці, в яких були задокументовані та знайшли відображення два десятиліття східної політики Третьої Речі Посполитої.

Ідейні традиції (особливо — міжвоєнної Польщі) слугують для мене лише свого роду компасом або дороговказом, з яким я зіставляю поширені у наш час дорожні знаки і символи. Аби зробити своє оповідання динамічнішим і водночас перевірити, наскільки затребувані були/є польські концепції та ідеї в Україні, я прагну використовувати у цій праці аналітичні публікації і матеріали. Я уникаю звуження дослідницького поля лише до сфери політології, а тому намагаюся з'ясувати, як певні думки і ідеї трактуються вами і взагалі — чи розглядаються вони під різними кутами зору, в рамках багатьох дисциплін. Окрім того, я спираюся на думки відомих в Україні польських авторів — в тих випадках, коли їх інтерпретації мають безпосереднє відношення до наявних канонів мислення.

Офіційні документи, які визначають стратегію безпеки і зовнішньої політики України, я аналізую тому, що прагну знайти в них рецепції польських концепцій східної політики. Я користуюся не лише власне політологічною літературою, а й усім доробком гуманітаристики у широкому сенсі слова. Я намагаюся з'ясувати, наскільки істотною є

присутність польських ідей і концепцій, обізнаність з ними в тих сферах знання, які є спорідненими із міжнародними відносинами і політологією (йдеться про історіографію, соціологію і т.д.). Скажімо, історіографічна рефлексія в Україні й відповідні методологічні дискусії відкривають перед польським читачем широке проблемне поле, яке дозволяє розуміти спосіб мислення і зміст внутрішньо українських суперечок та сутність полеміки із деякими польськими концепціями.

В процесі роботи над цією монографією я звертався до загальновідомих наукових часописів з проблематики міжнародних відносин, в яких розглядався період з 1990 р. по 2010 р. Часом у допоміжних цілях я використовував різноманітні періодичні видання — не лише політологічні, але також соціально-культурні й навіть історичні. Я намагався звертатися до книг і публікацій, текстів (аналітичних праць, експертиз, досліджень), в яких вивчалися стосунки із Польщею на сучасному етапі, а в деяких випадках — також і в історичній перспективі (звісно, лише настільки, наскільки це стосувалося тематики моєї праці). Аби більше дізнатися про місце Польщі у концепціях безпеки України, я зіставляв офіційні документи із тими експертизами, які мають ключове значення для вивчення обраної мною теми. В процесі підготовки книги в мене і моїх поважних рецензентів часто поставало питання, чому, скажімо, я звертаюся до історіографії і концепцій або методів репрезентації власної історії? Адже це може трактуватися як «змішування жанрів» і відхід від типового для політології аналізу. Але я вважаю, що кожен різновид інформації про методи і способи інтерпретації суспільних відносин (на сучасному етапі або в історичній перспективі) лише доповнює наші уявлення про глибші рівні мислення, його основи (в тому числі ті з них, які містяться в політичній публіцистиці чи критично-літературному есеї). А це дає змогу зрозуміти, чому саме таким чином, а не інакше трактуються польські концепції та ідеї в сфері міжнародної політики.

Прагнучи зобразити той сегмент української думки, який входить до сфери моїх наукових інтересів, я також звертався до літературних джерел. Адже науковий доробок пані проф. Олександри Гнатюк засвідчує, що таким чином можна виявити глибшу політичну рефлексію (насамперед пов'язану із питаннями ідентичності), приховану в чудових текстах цілого грона сучасних письменників і літературних критиків. У деяких місцях я більш активно користувався працями польських авторів, оскільки вважаю, що відтворення їх доробку і результатів проведеного ними аналізу взаємин зі східним сусідом дозволить мені уникнути нудних повторень і звільнить від зайвої необхідності вкотре винаходити вже винайдені речі. Праці, які є в моєму розпорядженні,

підтверджують мої здогадки, а також перегукуються з досвідом, набутим у ході багатолітньої дипломатичної практики із нашими сусідами.

Огляд концепцій і ідей польської східної політики, який подається у першому розділі, має систематизувальний характер, є фундаментом, який допомагає читачеві ідентифікувати і відчитувати рецепцію польської політичної думки в Україні. Я не прагнув вичерпно охарактеризувати різні напрями політичної думки Польщі (в наш час і в історичній перспективі). Адже кожне з окреслених мною питань могло стати предметом окремого монографічного дослідження.

Я також не ставлю перед собою амбітного завдання — визначити семантичні поля в дискусіях, пов'язаних із використанням у моїй праці певних теоретичних концепцій міжнародних відносин. Проте я не можу ігнорувати одну з них, яка, на мою думку, є надзвичайно важливою. Я погоджуюся з думкою, що будь-яка спроба інтерпретації польських ідей у східній політиці, з одного боку, буде здійснюватися в обмеженому просторі політичних понять, які використовуються для внутрішнього політичного вжитку, а з іншого — виявиться вписаною до ширшого контексту гуманітаристики. Зважаючи на наявні типології у теоретичному вивченні міжнародних відносин, нижчезгадану дослідницьку проблему варто зарахувати до конструктивістської течії. Адже в академічних дослідженнях міжнародних відносин закріпилася думка, що інтерпретація таких відносин між державами, де головним маркером виступають саме ідеї (насамперед йдеться про питання ідентичності), пов'язана із конструктивізмом.

Ми приймаємо дефініцію конструктивізму, яку подають його класики в сфері міжнародних відносин — Александр Вендт[3], Річард Прайс, Крістіан Рюс-Сміт[4] (у 1990-х рр.) і багато інших[5].

Найкраще сутність цього поняття передає Вендт:

> «Для конструктивізму міжнародна система є складним випадком — під кутом зору як свого соціального характеру, так і конструкції. У соціальному відношенні (хоча внутрішньою політикою загалом

[3] Див.: Wendt A. *Social Theory of International Politics.* — Cambridge, 1999 (польське видання цієї праці — *Społeczna teoria stosunków międzynarodowych*. — Warszawa, 2008); Wendt A. *The Agent-Structure Problem In International Relations Theory* // International Organization. — Vol. 41. — № 3 (Summer 1987). — P. 335–370.

[4] Див.: Reus-Smit Ch. *Konstruktywizm* // Burchill S., Devetak R., Linklater A., Paterson M. i in. *Teorie stosunków międzynarodowych*. — Warszawa, 2006. — S. 269–296.

[5] Див.: Czaputowicz J. *Teorie stosunków międzynarodowych*. — Warszawa, 2007.

керують норми і права) міжнародна політика, як здається, зрушується за допомогою приватних інтересів і примусу»[6].

Семантичним стрижнем і головною гіпотезою даного дослідження є певна напруга, зумовлена опозицією термінів «безпека» і «ідентичність». Обидва поняття зіштовхуються між собою на різних рівнях, у різних формах і в багатьох контекстах. Саме тому вони здаються мені найбільш вдалим інструментом у процесі аналізу наших відносин з Україною протягом двох останніх десятиліть (я спробую далі переконливо обґрунтувати причини цього вибору). Аби виправдати ці мої зусилля і саму назву праці, я часто апелюю до Александра Вендта. Він наголошує на тому, що історію ідей, пов'язаних з міжнародними відносинами, можна розглядати на засадах розрізнення двох культур — гоббсівської (йдеться про логіку анархії: «вбивай або помирай» і похідний від неї процес колонізації) і локківської (згідно із нею, країни Європи обмежують конфлікти шляхом взаємного визнання їх суверенітету). У XX ст. — згідно із Вендтом — відбуваються структурні зміни, які приводять до поширення кантівської культури, згідно з якою держави (і насамперед західні) конструюють системи колективної безпеки[7]. Саме до цього концептуального контексту я хотів би звернутися, досліджуючи наше польське розуміння безпеки.

Говорячи про безпеку, ми стикаємося з ще однією проблемою, яку унаочнив Карл Шмітт, коли висвітлював інтерпретації гоббсівського Левіафана[8]. На думку цього дослідника, Левіафан, створюючи певний лад, тим самим гарантує безпеку всередині системи — в державі. Остання є, по суті, незнищенним знаряддям підтримки спокою, безпеки і порядку. Згідно з цією логікою, війну можна вважати наслідком турботи про внутрішню безпеку. В цьому зв'язку, втім, одразу ж постає теоретичне питання (до Гоббса, Шмітта та інших обожнювачів Левіафана), чи є прийнятними у добу сучасних державних систем і постмодерних міжнародних структур «ендемічні держави», замкнені «суспільно-політичні цикли»? Відповідь напрошується сама собою і навряд чи лише тому, що ми розглядаємо поствестфальський світовий порядок крізь призму болючого досвіду XX ст. Тоталітарні режими і жорстокі війни переко-

[6] Цит. за: Wendt A. *Społeczna teoria...* — S. 12.

[7] Див.: Wendt A. *Społeczna teoria stosunków międzynarodowych*. — Warszawa, 2008. — S. 290.

[8] Див.: Schmitt C. *Lewiatan w teorii państwa Thomasa Hobbesa. Sens i niepowodzenie politycznego symbolu*. — Warszawa, 2008.

нують нас у тому, що тільки турбота про спільну безпеку (в тому числі зовнішню) може гарантувати мир і порядок всередині держави.

Ханна Арендт підкреслює, що тоталітарні системи, прагнучи змінити природу людини (шляхом легковаження системи цінностей, яка є ворожою для цієї ідеології), перетворюються на агресивну силу, яка рано чи пізно але таки долає межі власної структури[9]. Саме на цій тезі ґрунтуються уявлення про зв'язок безпеки із усім попереднім демократичним доробком. Принагідно, однак, зазначу, що я не вважаю демократію цивілізаційним досягненням лише західної культури, хоча ми природно асоціюємо республіканську традицію саме з цим «географічним простором».

Це застереження стосується дискусій щодо практики «обміну демократичним досвідом» або надання підтримки інститутам/зачаткам громадянського суспільства в авторитарних державах. Подібна діяльність сама по собі становить casus belli для антидемократичних ідеологій. Адже вільна дискусія (і насамперед про демократію) трактується ними як ворожа і небезпечна ідеологія. Війна, оголошена демократії, спочатку може не мати фізичного виміру. Лише підсумки ідеологічного конфлікту визначають подальший розвиток подій і він не обов'язково має відповідати дефініції Клаузевіца. Перемога тоталітарної ідеології власне, й зумовлює початок фізичної війни. Адже в такому разі демократію можна трактувати як слабку (soft) і за своєю природою відкриту «ідеологію», яка є легкою здобиччю для «твердих ідеологій».

Прийнято вважати, що сучасні демократичні держави між собою не воюють[10], а тому в будь-яких міжнародних конфліктах (ідейних, економічних, інформаційних тощо) здебільшого використовуються знаряддя демократичної системи (а саме — діалог, компроміс, арбітраж, свобода висловлювання etc.). Чи можна вважати їх пропагування формою поширення ідеології? Прикладом негативної оцінки методів ненасильницької боротьби є, приміром, творчість Джина Шарпа, яка засуджується багатьма постсовєтськими ідеологами[11].

---

[9] Див.: Arendt H. *Korzenie totalitaryzmu*. — Warszawa, 2008.

[10] Ми не полемізуємо з тими, хто, вбачаючи суперечності у демократіях західного типу, говорить про наукову необґрунтованість думки про можливість існування демократії взагалі. Адже в разі застосування такої логіки марною справою було б дати дефініцію того ж людського здоров'я.

[11] Див. Sharp G. *Civilian-Based Defense: A Post-Military Weapons System*. — Princeton, New Jersey, 1990; або Sharp G. *From Dictatorship to Democracy. A Conceptual Framework for Liberation*. — Boston, 2001; Sharp G. *Od dyktatury do demokracji. Drogi do wolności*. —

Я згадую про це у контексті польської діяльності (обмеженої і непослідовної) з підтримки демократії і процесу побудови громадянського суспільства в країнах колишнього СССР. Ця складова польської східної політики слугує об'єктом критики, зображується як приклад сліпого захоплення моделлю, яку інколи навіть порівнюють з *pax americana*. Водночас це не заважає багатьом подібним критикам визнавати справедливою та правильною (ідеологічну) війну з фашизмом і більшовизмом.

Прагнення гарантувати безпеку — як прояв турботи про мир всередині держави і з її сусідами — є, поза сумнівом, реальністю. Визнаючи таку точку зору, яку поділяють конструктивісти, я, однак, трактую поняття міжнародної безпеки дещо ширше — як консенсусне розуміння інтересів регіону/групи держав. Саме у цьому семантичному полі ми, власне, й перебуваємо, коли аналізуємо, наприклад, концепції, пов'язані з Пілсудським і його прихильниками.

Поняття ідентичності ми вписуємо до тих суспільних процесів, у межах яких структура впливає на поведінку, конкуренцію і соціалізацію (в такому сенсі, в якому інтерпретує це явище Кеннет Вольтц у своїй відомій праці *Theory of International Politics*[12]).

З теорії Вольтца витікає теза про те, що напруга між безпекою і ідентичністю може трактуватися як чинник анархії в міжнародних відносинах, який у більшості випадків призводить до початку конфліктів. Окрім того, ця напруга, на мою думку, є паралельною до антимонії матеріалістичного і ідеалістичного підходів, яка стає очевидною у процесі інтерпретації багатьох явищ міжнародних відносин (на це також звертали увагу інші автори — представники різних теоретичних шкіл)[13].

Поняття ідентичності *sensu largo*, яке використовую, описуючи деякі польські концепції зовнішньої політики, можна пов'язати з тією частиною процесу суспільного творення реальності, яку починаючи з 1970-х рр. змальовують західні соціологічні школи і конструктивістські теорії міжнародних відносин[14]. З погляду конструктивістів державні інтереси значною мірою включають в себе примусове будування ідентичності, є похідними від нього, хоча сама ідентичність розміщується в

Warszawa 2013; див. також післямову до польського видання цієї праці: Maszkiewicz M. *Gene Sharp — między cybernetyką społeczną a aksjologią // Ibid*. — S. 115–119.

[12] Waltz K. N. *Theory of International Politics*. — New York, 1979.

[13] Keohane R. O. *Power and Governance in a Partially Globalized World*. — London, 2002.

[14] Berger P.L., Luckmann T. *Społeczne tworzenie rzeczywistości*. — Warszawa, 1983. Див. також праці таких визначних конструктивістів, як А. Вендт, Ф. Кратохвіл, Н. Онуф, К. Рюс-Сміт, П. Й. Катценштейн і ін.

змінному семантично-історичному і культурному полі. Отже, питання національної ідентичності (наприклад, у того ж Дмовського) визначає потенційні поля конфлікту, що особливо болісно виявилося протягом останнього сторіччя у наших взаємовідносинах з Україною.

Я не хотів би, однак, занадто концентрувати увагу на суто теоретичній рефлексії, особливо зважаючи на те, що це потребує інакших, більш глибоких і точних знань, без яких неможливо визначити, наскільки сильно — в меншому або більшому ступені — теоретичні «школи» й «академічні течії» впливали на формування поглядів, понять і рішень в сфері так званої східної політики. Адже польська східна політика поряд з її «проявами» у реальному світі є також предметом рефлексії як практиків, так і теоретиків. Вона є об'єктом критики і апології; центром впливу або фундаментом для багатьох інших сфер польської політики (як всередині держави, так і в рамках ширших міжнародних відносин).

Уже багато років точаться дискусії щодо джерел, цілей і ступеня ефективності цього напряму польської зовнішньої політики, спрямованого на постсовєтський простір (у широкому сенсі цього слова), а ще раніше — на колишні терени Російської імперії. У працях численних авторів (і насамперед таких польських теоретиків, як Богдан Цивінський, Анджей де Лазарі, Влодзімєж Марціняк, Здзіслав Найдер, Анджей Новак, Богдан Скарадзінський, Анджей Валіцький, Пьотр Вандич і чимало інших) протягом багатьох років унаочнюються важливі стежки, що приводять нас до розуміння того, яким чином ставлення до сусідів формувало засади нашої національної ідентичності. Польська східна політика завжди (але особливо виразно після 1918 р.) була одним із наріжних каменів процесу розбудови державності, а тому її не можна звести лише до рівня одного із сегментів польської зовнішньої політики. Величезну роль в цьому процесі відігравали такі засадничі поняття, як «державний інтерес» чи «патріотизм». Обидва вони належать до того поля, яке простягається поміж «безпекою» і «ідентичністю».

Моє поколінняю ще від часів ПНР має боротися з підміною понять і двозначністю. Вони є наслідком насамперед тих експериментів і маніпуляцій, які проводилися на живому організмі національної ідентичності за допомоги низки поняттєвих інструментів, пов'язаних зі сферою емоцій (ідеться про патріотизм, відповідальність, державний інтерес). Протиборство державного конформізму із відвагою та вибором індивіда, певно, стало вирішальним чинником відродження демократичного і громадянського руху в ПНР. Дискусії, що точилися на його початку, спиралися в тому числі на ті тексти й книги, які визначали

кожен конкретний, індивідуальний вибір. Для мого покоління безперечно в цьому відношенні головною імплікацією, орієнтиром слугували такі праці, як «Родоводи непокірних» Богдана Цивінського[15] або «Світ людської надії» Юзефа Тішнера[16], тексти Яна Юзефа Ліпського, а від кінця 1970-х рр. — потужні послання вчення Кароля Войтили — папи Іоана Павла II. Цей інтелектуальний доробок дозволяв стриманіше сприймати поняття «патріотизму», оскільки пропонував нам нову перспективу, особливо у розумінні відповідальності. Мабуть, саме тому серпень 1980 р. не став вибухом ненависті та кривавим переворотом, а імпульс низової міжнародної солідарності, у формі «Послання до націй Східної Європи», викликав таку скажену лють у Кремлі. Може, завдяки цим процесам ми й зуміли сформувати сповнені емпатією моделі поведінки, в тому числі щодо національних меншин і етнічних груп в нашій країні[17].

Величезну роль в цих процесах відігравала еміграційна думка, яка активніше проникає до Польщі вже у 1980-х рр. Особливо сильний вплив справила паризька «Культура» і творчість заборонених істориків (або взагалі гуманітаріїв) на процес формування концепції зовнішньої політики.

У наступні роки саме цей інтелектуальний горизонт визначав порядок денний національної дискусії і відігравав важливу роль у процесі творення засад рефлексії щодо зовнішньої політики у її східному вимірі. Тому методологічні засновки мусять враховувати наявність і присутність цього контексту, який на теоретичному рівні можна аналізувати за допомоги знарядь конструктивізму.

Починаючи збирати матеріали до цієї книги і окреслюючи її контури, я рівною мірою користувався інтуїцією, набутою в ході багаторічної дипломатичної праці, і добрим знайомством не лише з літературою, а й з активними учасниками східної політики, політиками, публіцистами, експертами, господарниками — як з польської, так і зі східної сторони. Для порівняння, у польсько-російських взаємовідносинах ми на проти-

[15] Cywiński B. *Rodowody niepokornych.* — Warszawa, 1971.

[16] Tischner J. *Świat ludzkiej nadziei.* — Kraków, 1975. Особливу увагу варто звернути на його ранішу працю: Tischner J. *Chochoł sarmackiej melancholii* // Znak. — 1970. — nr 10(196). — S. 1243–1254.

[17] Див. насамперед книгу Б. Скарадзінського (вона вийшла в «самвидаві» під псевдонімом Казимир Подляський): Podlaski K. [Skaradziński B.] *Białorusini — Litwini — Ukraińcy: nasi wrogowie czy bracia?* — Warszawa, 1984. Окрім того, варто звернути увагу на публікації Руху «Свобода і мир» (пол. — Ruchu «Wolność i Pokój») і часопису «Час пшишли» («Czas Przyszły»).

лежному боці є ледь «помітними», наші концепції і ідеї щодо стосунків з Росією й усім постсовєтським простором є незрозумілі або невідомі широкому загалові; у багатьох випадках вони подаються російськими авторами тенденційно, що, однак, скоріше є результатом не свідомого наміру, а лише невігластва (браку джерел і наукових праць). Як наслідок, польська політична думка відтворюється в Росії у викривленому і нерідко карикатурному вигляді (зокрема, йдеться про стереотип, що доводить наші геополітичні амбіції: «Польща від моря до моря» тощо). Це додатково ускладнює і так непростий діалог. Зрештою, польські публікації часів ПНР, якими користувалися совєтські та нинішні російські автори, містять чимало образливих стереотипів і легітимують думки, які нам важко прийняти (наприклад, йдеться про трактування польського сарматизму як карикатури на республіканську ідею). В українському контексті аналогічним прикладом може слугувати спосіб зображення в совєтській літературі козацтва.

Незнання польських концепцій східної політики і брак консенсусної політологічної фразеології є значною мірою результатом свідомого або несвідомого припинення нами близьких контактів із інтелектуальними і політичними елітами на постсовєтському просторі. Від доби ПНР нам залишилася «чорна діра», заповнити яку певним позитивним змістом з кожним роком стає дедалі складніше, хоча все ще залишається можливим. Існує підозра, що брак добре налагоджених стосунків між інтелектуальними середовищами значною мірою є наслідком тактики регламентації контактів, що існувала за доби ПНР (у цьому переконують оприлюднені документи і свідчення, в яких змальовуються численні операції — таємні, політичні — Міністерства внутрішніх справ / Міністерства національної оборони і ПОРП[18], покликані ізолювати певні польські середовища і осіб від партнерів у Росії). Останні два десятиліття, втім, унаочнилася інша — набагато гірша — тенденція. Йдеться про зниження взаємного інтересу, байдуже і нерідко відверто презирливе трактування один одного. Все це лише зміцнює старі стереотипи.

Російські кола (політологів, істориків, журналістів, аналітиків), які ставляться до Польщі доброзичливо і навіть дружньо, не виявляють великого інтересу до наших ідей у сфері східної політики. Окрім участі у польських конференціях, готовність цієї частини російської еліти до діалогу виявляється у виголошенні доброзичливих і загальних фраз

[18] Польська об'єднана робітнича партія (пол. — Polska Zjednoczona Partia Robotnicza, PZPR). — *Прим. ред.*

про Польщу, актуальність яких викликає великі сумніви. Винною у подібному стані речей є саме польська сторона.

Інакший характер мають наші взаємини з Україною. В них вочевидь домінує дискурс ідентичності, який значною мірою накладається на внутрішні суперечки і політичні конфлікти у Польщі. Хоч би як це було парадоксально, але подібний стан речей істотно полегшує міжнаціональне порозуміння і водночас допомагає критично поглянути на суперечливі історичні події завдяки зростаючій обізнаності в них і спроможності до їх концептуалізації, а також аналітичній інтерференції політичних ідей в обох наших країнах.

Додає оптимізму те, що постійно зростає кількість українських інтелектуалів, які є добре обізнані з польською письмовою культурою і закорінені в ній. З'являється дедалі більше перекладів цікавих і значущих наукових праць, які дозволяють українцям краще збагнути численні коди й семантику польської східної політики. Зокрема, добре відомими і зрозумілими для них є ті її елементи, які стосуються питання безпеки. Навіть Східне партнерство, яке спочатку вкрай скептично і неохоче сприймалося у Києві, згодом почало трактуватись як частина загальної стратегії ЄС, хоча й з польським «товарним знаком».

І на завершення висловлю найважливішу гіпотезу, яку підказує мені інтуїція. Її я спробую довести в процесі аналізу численних публікацій, які унаочнюють наміри керівників СССР, а згодом деяких владних кіл в Україні й інших державах. Отже, питання ідентичності (скажімо, ідея спільноти слов'янських націй) з перших років існування ПНР використовувалося проти нас самих, обмежуючи таким чином інструментарій і поле для нашої співпраці у Східній Європі. А це своєю чергою звужувало простір нашої роботи лише до питань (спільної) безпеки. Інакше кажучи, концепції, спрямовані насамперед на досягнення безпеки, протиставлялися (а в певному сенсі й продовжують протиставлятися) ідеям, які стосуються нашої ідентичності. Це явище добре простежується в постсовєтській і російській пропаганді (вона присутня, в тому числі, у Польщі), які спрямовані на відкриття старих ран і пробудження демонів ненависті між нашими націями.

Я аж ніяк не стверджую, що слід забути про трагічні події і тисячі жертв. Але ми мусимо шляхом дискусії чітко визначати і критично підходити до використання в зовнішній політиці ідентичнісного інструментарію, аби він не завадив нам будувати безпечну й кращу Європу в тій частині континенту, на яку мають вплив Польща і Україна.